

ПОРЕФОРМЕНІ МІСТА ГЛУХІВСЬКОГО, КОНОТОПСЬКОГО ТА КРОЛЕВЕЦЬКОГО ПОВІТІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті проаналізовано зміни в житті міст Глухівського, Конотопського, Кролевецького повітів Чернігівської губернії під впливом реформ другої половини ХІХ ст.

Ключові слова: реформи, міське самоврядування, міста, населення, виборці, благоустрій.

Україна на початку ХХІ ст. переживає важливі зміни, що відбуваються в економічному, політичному та духовному житті. Сучасний період розбудови незалежної української держави характеризується вирішенням важливої проблеми державотворення – формування нової по суті системи місцевого самоврядування, складовою частиною якої є ефективні муніципальні структури. Становлення органів міського самоврядування, методи і напрямки роботи важливі в науково-пізнавальному, практично-прикладному і виховному значеннях у процесі моделювання сучасного муніципального управління. Успішному здійсненню адміністративної реформи сприятиме вивчення, переосмислення і висвітлення уроків історії. Врахування досвіду минулого дасть змогу уникнути повторення помилок, обрати найоптимальніші шляхи їх розв'язання. Проблема урбанізаційних процесів та діяльності муніципалітетів по благоустрою міст на загальноукраїнському і регіональному рівнях за часів стрімкої буржуазної модернізації другої половини ХІХ ст. залишається недостатньо дослідженою. Зокрема і в містах Лівобережжя, що мали свою регіональну специфіку.

Еволюція міст та господарська діяльність муніципальних структур були об'єктом дослідження з часу запровадження Положення 1870 і 1892 рр. В роботах Д. Багалія, Г. Фесенка, М. Щепкіна та ін. [1] робиться спроба як загального аналізу ефективності органів міського самоврядування, так і досліджується діяльність окремих міст Лівобережної України. Дослідники кінця ХІХ – початку ХХ ст. частково визначили коло питань, пов'язаних з історією та діяльністю міських самоврядних структур.

Досягнення радянської історичної науки знайшли своє відображення в працях П. Зайончковського, В. Нардової, Л. Лаптевої та ін. [2]. У них автори розширили коло означених питань і на основі відомих фактів і нового матеріалу проаналізували діяльність муніципалітетів Росії та України другої половини ХІХ ст.

Сучасна історіографія відмовилася від певних ідеологічних стереотипів і намагається переосмислити вже відомі факти. Значна увага

приділяється неупередженому всебічному аналізу змінам в житті населених пунктів та діяльності органів міського самоврядування другої половини ХІХ ст. Цим проблемам присвячені роботи Л. Шарої, Д. Чорного, Л. Раковського, О. Солошенко та ін. [3].

На жаль, проблема змін в житті міст, діяльність органів самоврядування в окремих повітах по благоустрою міст у Чернігівській губернії в другій половині ХІХ ст. залишається недостатньо вивченою. Саме аналізу даної проблеми присвячена дана розвідка.

Буржуазно-демократичні реформи другої половини ХІХ ст. частково законодавчо закріпили перехід Російської імперії до ринкових відносин. Під впливом реформ відбувається розвиток економіки, активізується суспільне життя, відбуваються зміни у соціальній і національній структурі міського населення, посилюються демографічні та міграційні процеси. Кожний регіон мав свої особливості у темпах соціально-економічних перетворень. В цей час відбувається процес трансформації соціальної структури і міст Лівобережжя. На фоні вже існуючих соціальних груп, що зазнають змін у чисельності, починають формуватися нові. Тому часто представники, наприклад, пролетаріату, який почав формуватися, потрапляли в категорію «інших станів». Значний відсоток саме цієї категорії городян опосередковано підтверджує процес еволюції соціальної структури населення міст у другій половині ХІХ ст.

Для Чернігівської губернії в середині ХІХ ст. була характерна дрібна та середня промисловість, пов'язана з переробкою сільськогосподарської продукції. В губернії існували регіональні торговельні центри, що вплинуло на темпи урбанізаційних процесів. Чернігівська губернія, крім губернського міста, мала 14 повітових, 4 заштатних міста і 15 посадів. За даними 1858 р. населення Чернігівської губернії складало 1 471 866 душ [4, 92]. З них міське населення становило лише 9%. Жінки переважали (51,5%). Це було пов'язано з тим, що чоловіки виїжджали на заробітки. Досить значна частина міського населення постійно не проживала в містах, шукаючи заробітків в інших містах або навіть селах. У той же час статистичні дані фіксують у другій половині ХІХ ст. процес постійного зростання числа міського населення (в Чернігівській губернії – в 1,45 рази) [5, 473]. У 1860 р. міське населення вже становило 199 175 душ. В Чернігові мешкало майже 10% від загальної кількості городян регіону. Серед повітових центрів лідерами за числом населення були Ніжин (17 948), Стародуб (12 474) і Глухів (10 008), які були центрами місцевої торгівлі. Населення Конотопа і Кролевеця (відповідно 8 958 і 7 209) перебувало в межах середніх даних по губернії [6, 581, 632-633; 32-39].

За даними 1879 р. чисельність міського населення становила вже 179 443 душ. Виконуючи головним чином роль адміністративно-культурного центру, Чернігів не був лідером за числом мешканців (16 810 душ). Серед найбільш заселених міст були Ніжин (31 787), Стародуб (24 298), Глухів (15 112), Борзна (14 349). Городня і Остер за числом населення, виглядом і способом життя нагадували великі села (відповідно 2 391 і 2 935). Населення Конотопа і Кролевеця також дещо зросло (відповідно 10 769 і 10 762) [7, арк. 24]. Населення містечок в Глухівському, Конотопському і Кролевецькому повітах становило відповідно – 99 342, 110 743, 104 484. Різні коливання кількості міського населення в регіоні підтверджують взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку і темпами урбанізації.

За переписом 1897 р. міське населення губернії становило 209 453 душ (9,11 % всіх мешканців Чернігівщини). 27 716 душ припадало на Чернігів, що становило 13,2 % від загального числа городян регіону. Продовжувало зростати населення в 1,1 рази в Конотопі (18 770 душ), Борзні, а також в 1,2 рази в Новозибкові. Це збільшення відбулось за період 1888-1897 рр. В той же час в окремих повітових містах населення зменшилося в 0,7-0,8 рази (Глухів, Ніжин, Стародуб, Кролевець) [8, 4; 2]. Зменшення мешканців в повітових містах і містечках губернії можна пов'язати з певним падінням попиту на хліб, цукор з кінця 80-х років XIX ст., що змушувало частину міського населення виїжджати до інших регіонів у пошуках роботи і кращого життя.

В Чернігівській губернії склад міського населення мав свої особливості. Не були виключенням і Глухів, Конотоп та Кролевець.

Міста	Привілейовані	Купців та почесних громадян	Міщан та цеховиків	Селян, козаків	Інші стани
Глухів	1,7 %	4,1 %	76,7 %	12,1 %	5,4 %
Кролевець	2,3 %	2,7 %	63,9 %	20,6 %	10,5 %
Конотоп	2,1 %	2,3 %	57,7 %	31,1 %	6,8 %

В більшості повітових міст серед мешканців переважали міщани і цеховики (Сураж, Новозибків, Городня). Виключення становили Чернігів, Сосниця і Борзна. Середній показник для губернії становив 64,9 % (дані за 1879 р.). Наступною чисельною групою міського населення регіону були селяни і козаки. Середній показник їх представництва становив 20,4 %. Але в містах спостерігалось інколи різке коливання їх чисельності від 57,4 % до 0,1 %. Третю за чисельністю групу міського населення представляли привілейовані стани (в середньому по губернії 4,3 %). Представництво даної категорії також було не однаковим. Найбільше представників

привілейованих станів було зафіксовано в Чернігові, Сосниці і Острі, а найменше – в Борзні, Стародубі і Глухові. Найбільш незначною групою населення були купці і почесні городяни. Їх чисельність коливалась від 0,5 % (Борзна) до 5,3 % (Городня). Інтерес викликає категорія «інші стани», яка в окремих містах сягала значного відсотка (Чернігів – 16,3 %, Кролевець – 10,5 %) [9, арк. 31-34]. Саме дана категорія населення об'єднувала майбутніх купців, підприємців, пролетарів, а також люмпенізоване населення. 84,5 % населення містечок приходилося на селян і козаків (у Глухівському – 86 511, Кролевецькому – 89 428, Конотопському – 96 581). Другу категорію мешканців становили міщани і цеховики (від 2,5 % до 15,7 %): у Глухівському – 4 729, Кролевецькому – 6 830, Конотопському – 4 007. Доля представників привілейованих станів і купецтва з почесними громадянами була незначною в губернії, а в досліджуваних повітових містечках відповідно – 421, 713, 689. «Інші стани» навіть в містечках мали достатньо значне представництво від 4,2 % до 8,8 % загального числа мешканців (у Глухівському – 5,9 %, Кролевецькому – 5,7 %, Конотопському – 7,2 %).

Нечітка, застаріла певним чином система розподілу і підрахунків представників різних соціальних груп призводила часто до плутанини. Саме тому чисельний склад вже існуючих і нових соціальних груп не можна вважати остаточним та об'єктивним. Проте, він дає можливість простежити загальну динаміку соціального розвитку зазначених міст.

Історично склалося, що українські землі стали батьківщиною для багатьох народів. Не була виключенням і Чернігівщина. Російська влада по-різному ставилася до народів, що мешкали на зазначеній території. Одним із головних завдань центральних та місцевих органів влади було підтримати вплив великоросів в усіх сферах життя. Це, на думку влади, повинно було забезпечити лояльність і підтримку політики царизму на національних окраїнах. В офіційних звітах не існувало традиції підрахунку населення за національною ознакою. Побічним доказом належності до певної етнічної спільності могли бути дані про конфесійну приналежність або рідну мову. Саме питання про рідну мову було новим явищем під час перепису 1897 р. В 1879 р. в містах Чернігівщини домінували православні та уніати (середні дані 72,6 %). Майже в усіх містах число православних коливалось від 60% до 97 %. Іудеї і караїми в середньому складали 26,5 % усіх мешканців. Найменше були представлені в містах католики і вірмено-григоріани (в середньому 0,9 %). Розподіл населення за релігійною ознакою в Глухові, Кролевіці та Конотопі у 1879 р. представлений у таблиці [10, арк. 41].

Міста	Православні та уніати	Католики та вірмено-григоріани	Іудеї та караїми
Глухів	80,1 %	0,4 %	19,5 %
Кролевець	91,2 %	0,3 %	8,5 %
Конотоп	81,3 %	0,6 %	18,1 %

В містечках регіону конфесійний склад населення мав свої певні особливості. На долю православних і уніатів в середньому приходилося 97,3 %, іудеїв та караїмів – 2,4 %, католиків і вірмено-григоріан – 0,3 %.

Матеріали перепису 1897 р. зафіксували таке співвідношення різних етнічних груп серед міського населення Чернігівщини: українці – 102 184 чол. (Глухові – 8 621, Кролевці – 8 328, Конотопі – 8 621), росіяни – 48 527 чол. (Глухові – 2 217, Кролевці – 209, Конотопі – 3 565), іудеї – 54 401 чол. (Глухові – 3 837, Кролевці – 1 815, Конотопі – 4 415), білоруси – 1 925 чол. (Глухові – 29, Кролевці – 5, Конотопі – 263), поляки – 1 297 чол. (Глухові – 75, Кролевці – 12, Конотопі – 139), німці – 390 чол. (Глухові – 32, Кролевці – 2, Конотопі – 50), а також інші малочисельні групи [11, 8].

Після запровадження Положення 1870 р., яке тривало до 1873 р. (в Глухові у 1871 р., Конотопі і Кролевці – 1873 р.) життя міст переживає нові зміни. Згідно нової виборчої системи лише частина міського населення допускалася до формування органів самоврядування. У 1873 р. до виборчих списків в Глухові потрапило лише 955 мешканців, у Кролевці 1 098, Конотопі – 1 455 [12, арк. 66-76; 1-5]. У 1881 р. лише 8,6 % мешканців Глухова допускалися до виборів, 8,7 % у Кролевці, 16,7 % у Конотопі [13, арк. 7]. Більшість виборців була неграмотною (у Глухові та Кролевці від 60 до 70 відсотків) [14, 29]. У 1887 р. до виборчих списків було включено 1 405 чол. у Глухові, 1 348 у Кролевці, 1 755 у Конотопі [15, арк. 1-20; 26-28]. В середньому по губернії приблизно лише 1/10 населення допускалася до участі у вирішенні суспільних питань.

За даними 1879 р. значна частина виборців (приблизно 4/5 по губернії) була делегована від представників непривілейованих звань та станів (Глухів – 85,2 %, Кролевець – 79,8 %, Конотоп – 86,1%). Більшість серед непривілейованих виборців становили міщани-домовласники (Глухів – 58,3 %, Кролевець – 49,4 %, Конотоп – 45, 1%) [16, арк. 33]. У 1887 р. кількість представників виборців від непривілейованих станів зросла до 80 % – 90 % від загальної кількості виборців.

Переважання серед виборців представників непривілейованих станів негативно позначилося

на формуванні міських бюджетів. Важко собі уявити процвітаючі міста, коли їх мешканці сплачують мізерні податки. Наприклад, у 1879 р. оціночний збір у Глухові становив 5 к., Конотопі – 3 к., Кролевці – 2 ½ к. У Кролевці майновий ценз дорівнював 5 к. [17, 104-105]. У 1881 р. менше 20 к. щорічно на користь міста сплачували 86,8 % виборців у Конотопі, 70,2 %, у Глухові і 31,6 % у Кролевці. Наведені факти відображають реальну ситуацію щодо якісного складу виборців і гласних, що обиралися у згаданих містах. Переважання серед виборців та гласних малоосвічених міщан і селян призводило до частих порушень як при обранні гласних, так і при вирішенні різноманітних питань на зборах і в комісіях. Вони часто не розуміли важливості питань, що розглядалися, або не вважали їх актуальними для громади. З іншого боку таке тотальне домінування представників непривілейованих станів призводило до апатії та пасивності з боку делегатів від привілейованих станів та купецтва, які починали ігнорувати роботу в думках та управах. Наприклад, у Глухові та Кролевці відмічалися випадки, коли міські збори не відбувалися по 2-3 рази підряд [18, арк. 22-30].

Не в найкращому стані був зовнішній вигляд міст і практика їх забудови. Кожне місто шукало свої шляхи по вирішенню даного питання. Нагляд за будівництвом у Глухові контролювала міська управа, у Конотопі і Кролевці – поліція. Кожне із вищезгаданих міст не мало перспективного плану забудови (була відсутня посада архітектора). У 1880 р. в Конотопі було видано 280 дозволів на будівництво дерев'яних одноповерхових і трьох кам'яних будинків. Міська влада Кролевця видали 115 дозволів на будівництво дерев'яних будинків. У Глухові за період з 1872 по 1880 рр. було збудовано 359 дерев'яних одноповерхових будинків і 4 кам'яні. Правда від кожного забудовника вимагали плани будівель, які затверджувала управа. У містах переважали дерев'яні будинки, що було пов'язано з цінами на будівельні матеріали та роботу. У 1862 р. в Глухові і Кролевці лише приблизно 2 % будівель були кам'яними, Конотопі – 0,1 %. В 1874 р. ситуація практично не змінилася. У Глухові цей показник становив 2 %, у Кролевці – 0,5 %, у Конотопі – 0,8 % [19, 581]. У Глухові було прийнято постанову, що визначала міські квартали, в яких заборонялося крити будинки соломою. Конотопська управа зверталася до уряду з клопотанням про зміни плану міста (про розширення міських кордонів), але уряд не задовольнив клопотання.

Поліція в містах також залучалася до контролю за будівництвом. Її цікавило питання протипожежної безпеки. Інколи між міською владою та поліцією виникали суперечки, пов'язані з тим, хто має пріоритетне право витратити кошти на протипожежну охорону в містах.

Достатньо гостро в містах стояло питання про забезпечення населення питною водою. У середині 80-х рр. влада вищезгаданих міст навіть не розглядала питання про побудову водогонів (не дивлячись на часті епідемії). У Конотопі воду розвозили 6 водовозів, яку брали в колодязях. У Кролевці та Глухові населення також використовувало колодязну воду. Це не могло не турбувати місцеву адміністрацію, яка вимагала прийняти необхідні заходи для запобігання можливих епідеміологічних захворювань. Для цього в кожному місті велася певна робота по впорядкуванню торгівлі (особливо під час ярмарків), а також вивозу і знищенню сміття та відходів (за рахунок міського бюджету проводилися асенізаційні і дезінфекційні заходи). Проти порушників склалися протоколи і передавалися до поліції, яка змушувала їх відпрацьовувати на громадських роботах. Наприклад, у Кролевці по 2 дні відпрацювали 5 порушників, які не навели порядок на території своїх присадибних ділянок [20, арк. 5]. Особливу увагу міська влада приділяла чистоті вулиць і площ (часті нарікання від місцевої влади викликали брудні вулиці в Кролевці). У Конотопі влада для прибирання вулиць використовувала арештантів або наймала робітників [21, арк. 79].

Недостатньо розвинутою в містах була система освітлення. Лише в 4 містах губернії існувало газове освітлення (Чернігів, Глухів, Городня, Стародуб). З часу запровадження міського самоврядування кількість ліхтарів у Глухові зросла з 71 до 125. Більшу увагу влада міст приділяла питанню будівництва і ремонту доріг, що було закріплено в Міському положенні. Роботи по бруківці вулиць, крім Чернігова, проводилися лише у Глухові, Ніжині, Конотопі та Новгород-Сіверському. При введенні Положення 1870 р. у Глухові було забруковано 7 397 кв. саж., а до кінця 70-х років XIX ст. – ще 2 956 кв. саж. міських вулиць. Витрати управи на ці потреби становили 27 957 руб. 65 к. (19 301 руб. 87 коп. – за матеріали, 8 655 руб. 73 к. – за роботу) [22, 391]. В Конотопі ями на вулицях засипали хмизом (1 кв. саж. гаті коштував місту від 2 до 3 руб.). У Кролевці робота по облаштуванню вулиць зводилася до прибирання сміття.

Розвиток системи народної освіти був однією з головних завдань міської влади. Витрати лише на початкову освіту в 1875 р. у Глухові склали 1937 руб., Кролевці – 425 руб., Конотопі – 568 руб. (у 1895 р. відповідно – 4504 руб., 3553 руб., 2530 руб.) [23, 42; 66]. Нестача коштів змушувала міську владу шукати підтримки для вирішення освітніх, медичних та інших соціально-гуманітарних проблем серед меценатів, благодійних організацій і земських установ.

Особливо плідною в губернії була співпраця між міськими та земськими органами самоврядування по розвитку системи охорони здоров'я та освіти, яка

дозволила зберегти старі і відкрити нові заклади.

Однією з головних причин відмови від своєчасного вирішення нагальних міських проблем була хронічна нестача коштів та поступове наростання недоїмок, що гальмували діяльність органів міського самоврядування. У 1875 р. сума недоїмок складала в Глухові 3386 руб., Кролевці – 5654 руб., Конотопі – 3483 руб. (у 1895 р. відповідно – 9894 руб., 7207 руб., 13154 руб.) [24, арк. 135-138; 54].

Отже, можна зробити висновок, що в другій половині XIX ст. відбуваються зміни в житті міст і міського населення Глухівського, Кролевецького та Конотопського повітів Чернігівської губернії. Спостерігається тенденція до зростання міського населення. Відбуваються певні зміни у соціальній структурі населення. До головних причин недостатньої ефективності в роботі органів міського самоврядування слід віднести: низький рівень освіти більшості городян і представників міської влади, скромні фінансові можливості міст, значну кількість податків і накопиченні недоїмки. Одночасно не слід штучно занижувати досягнення по вирішенню окремих проблем благоустрою міст зазначених повітів.

Неоднозначність змін та результатів діяльності міського самоврядування у другій половині XIX ст. вимагає подальших досліджень на всеукраїнському і регіональному рівнях. Заслужують на особливу увагу питання формування нових соціальних груп в містах, вплив буржуазних реформ на повсякденне життя міського населення, співпраця самоврядних інституцій з земствами та благодійниками у вирішенні нагальних потреб міст.

Посилання

1. Багалеї Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905) / Багалеї Д.И., Миллер Д.П. – Х., 1993. – Т. 2. – 982 с.; Фесенко И.К. К вопросу о реформе городских общественных управлений / Фесенко И.К. – Х.: Б.и., 1890; Щепкин М. Опыт изучения общественного хозяйства и управления городов / Щепкин М. – М.: Б.и., 1882; Дитятин И. Статьи по истории русского права. Ч.2. Наше городское самоуправление / Дитятин И. – СПб.: Б.и., 1897. – 271 с.
2. Зайончковский П.А. Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880 гг. / Зайончковский П.А. – М.: Мысль, 1964; Його ж. Российское самодержавие в конце XIX столетия (политическая реакция 80-х – начала 90-х годов) / Зайончковский П.А. – М.: Мысль, 1970. – 444 с.; Нардова В.А. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х годов XIX века / Нардова В.А. – Л.: Наука, 1984. – 257 с.
3. Шара Л. Міське самоврядування на Чернігівщині: десять років діяльності (1871-1880 рр.) / Л. Шара // Сіверянський літопис. – 2000. – № 4. – С. 31-38; Чорний Д.М. По лівий берег Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) / Чорний Д.М. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 301 с.; Раковський Л.Е. Чернігівське міське самоврядування і упорядкування міста в II пол. XIX ст. / Л.Е. Раковський // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 1995. – Вип. 3. – С. 33-40; Солошенко О.М. Зміни чисельності та складу населення Лівобережної України в II половині XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М. Солошенко. – Х., 1997. – 18 с.

4. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей. – СПб., 1903. – Т. 7.

5. Географическо-статистический словарь Российской империи. / Сост. П.Семенов. – СПб., 1885. – Т. 5.

6. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния. – СПб., 1865; Памятная книжка Черниговской губернии. – Чернигов, 1862.

7. Російська національна бібліотека м. Санкт-Петербург (далі РНБ), ф. 600, д. 1345.

8. Общій свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г. – СПб., 1905. – Т. 2; Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Черниговская губерния. – СПб., 1905. – Т. 48.

9. РНБ, ф. 600, д. 1657.

10. РНБ, ф. 600, д. 1725.

11. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Черниговская губерния. – СПб., 1905. – Т. 48.

12. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф.128, оп.1, спр.14460; ф.145, оп.1, спр.158.

13. РНБ, ф. 600, д. 1674.

14. Записка сенатора А. Половцова о состоянии общественного управления в городах Черниговской губернии. В 2-х ч. / Половцов А. – СПб.: Б.и., 1882. – Ч.1.

15. ДАЧО, ф.145, оп.1, спр.158; Календарь Черниговской губернии на 1889 г. – Чернигов, 1888.

16. РНБ, ф. 600, д. 1639.

17. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 14460.

18. РНБ, ф. 600, д. 1674.

19. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния. – СПб., 1865.

20. ДАЧО, ф. 127, оп. 23, спр. 1385.

21. ДАЧО, ф. 127, оп. 31в, спр. 82.

22. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 14460.

23. Обзор Черниговской губернии за 1875 г. – Чернигов, 1876; за 1895 г. – Чернигов, 1896.

24. ДАЧО, ф. 128, оп. 1, спр. 14460; Обзор Черниговской губернии за 1895 г. – Чернигов, 1896.

Никитин Ю.А. Пореформенные города Глуховского, Конотопского и Кролевецкого уездов Черниговской губернии во второй половине XIX ст.

В статье проанализированы изменения в жизни городов Глуховского, Конотопского, Кролевецкого уездов Черниговской губернии под влиянием реформ второй половины XIX ст.

Ключевые слова: реформы, городское самоуправление, города, население, избиратели, благоустройство.

Nikitin Yu.O. Post-reform cities of Hlukhiv, Konotop and Krolevets uyezds of Chernihiv Province during the second half of XIX century

The changes of urban life Hlukhiv, Konotop, Krolevets uyezds of Chernihiv provinces under the influence of the reforms of the second half of XIX century.

Key words: reforms, local governments, cities, population, voters, improvements.

24.03.2011 р.

УДК 94 (477) «15/20» (093.01)

А.М. Острянюк

«ЩОДЕННИК» М.Д. ХАНЕНКА В ЛИСТУВАННІ О.І. ХАНЕНКА З О.Ф.КІСТЯКІВСЬКИМ

Стаття присвячена листуванню О. Ханенка з О.Кістяківським, яке доповнює існуючі відомості про публікацію «Щоденника» М. Ханенка у часописі «Киевская старина».

Ключові слова: щоденник, М. Ханенко, О. Ханенко, О. Кістяківський, листування.

«Щоденник» Миколи Ханенка вже тривалий час перебуває у полі зору дослідників української історіографії та джерелознавства. Достатньо вивченими є обставини створення тексту «Щоденника», біографії його автора – генерального хорунжого Миколи Даниловича Ханенка [1, 5] та його правнука Олександра Івановича Ханенка [1, 8], зусиллями якого, за сприяння О. Лазаревського, це унікальне історичне джерело побачило світ [6]. Процес підготовки тексту пам'ятки до друку супроводжувався листуванням О.І. Ханенка з ученими-істориками. До реконструкції процесу археографічного опрацювання тексту щоденника було залучено його листування з О. Лазаревським [1], а також листи О. Кістяківського до О. Ханенка [7]. У студіях Н. Герасименко та С. Половникової принагідно згадується й про листування О. Ханенка з Олександром Федоровичем Кістяківським – відомим юристом та істориком права, а також про допомогу, яку надав О. Ханенко О. Кістяківському при підготовці останнім дослідження з історії української правової думки XVIII ст. [1, 98; 7, 74-75] Проте, уважне прочитання цього листування дає змогу виявити деякі деталі, що змушують по-новому поглянути як на процес публікації щоденника, так і на якісні параметри видрукуваного тексту «Щоденника».

Нами виявлено вісім листів О. Ханенка до О.Кістяківського, написаних в період з листопада 1876 по грудень 1881 р. (за 1876 р. – 2 листи, 1877 – 3, 1878 – 2, 1881 – 1) [2-3]. Адресати тривалий час не були знайомі [2, спр. 69840, арк. 1 зв.], а їхнє знайомство відбулося 3 жовтня 1880 р. [4, т. II, 306] Втім, це не позначилося на довірі й повазі, які панували у дистанційній комунікації між вченими. Листування дає уявлення про творчі контакти О. Ханенка з О. Кістяківським, пов'язані з опрацюванням ним матеріалів до зводу українських правничих норм «Права, по которым судится малороссийский народ», про прагнення О. Кістяківського залучити О. Ханенка до участі в Товаристві Нестора-літописця та Юридичному товаристві тощо.

Два листа з цієї добірки безпосередньо стосуються «Щоденника» М. Ханенка [3]. Вони написані у листопаді-грудні 1876 р. Міркування О. Ханенка з приводу цієї пам'ятки здаються нам принципово